

**АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ
«ЕФЕКТИВНІСТЬ» ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА**

Сучасний стан української економіки потребує значних перетворень, які сприятимуть підвищенню ефективності діяльності підприємств. Реалізація завдань оцінки та управління ефективністю діяльності передбачає чіткого розуміння того, що являє собою «ефективність» як економічна категорія й окремо як об'єкт управління. У науковій літературі розглядають такі категорії як «ефект» і «ефективність», порівнюють «ефективність» з «результативністю», «продуктивністю», «економічністю», «дієвістю» і «якістю».

Метою статті є виявлення особливостей і взаємозв'язку категорії ефективність.

Поняття «ефект» (від англ. effect) означає результат, наслідок якої-небудь дії, який вимірюється в матеріальному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату. Ефективність визначається відношенням ефекту або результатів до витрат, що зумовили його отримання [1, с. 404]. Простежується єдина спрямованість цих категорій. Вони відображають «зростання» об'єкту, який досліджується, характеризують його здатність до якісних змін, яким, як правило, властиво найбільш повне і раціональне використання ресурсів підприємства. Щодо відмітних властивостей, то «ефективність» враховує не тільки результат діяльності, але і розглядає умови, при яких його досягли. Отже, «ефект» і «ефективність» мають однакову сутність але відрізняються методами їх виміру: «ефективність» являє собою відносну величину, до одної з компонентів якої відноситься «ефект».

Подальше уточнення поняття «ефективність» дозволяє визначити основні відзнаки «результату» від «ефекту»: Бутенко А.І. характеризує ефективність як відношення корисності результату до витрат на його отримання [2, с. 218]. Зважаючи на це, «ефект», який використовується при розрахунках ефективності, має на увазі тільки позитивний результат.

У теорії менеджменту історично склалося так, що першим кроком до формування науково обґрунтованої системи управління підприємством стало виявлення найбільш ефективних шляхів використання робочого часу, збільшення обсягу виробництва за рахунок раціоналізації трудових процесів. З огляду на це в якості головного чинника зростання ефективності діяльності підприємства розглядається продуктивність праці. Продуктивність (від англ. productivity) – показник ефективності виробництва, який характеризує обсяг виробленої продукції в розрахунку на одиницю ресурсів, які були використані на її виробництво. При тлумаченні поняття «продуктивність праці» уточнюється характер отримання результатів – визначається обсяг продукції в натуральному та грошовому вимірі, вироблений робітником за певний період часу [1, с. 260]. Таким чином, продуктивність відбиває ступінь ефективності процесу або об'єкта, який досліджується, але не може розглядатися як синонім поняття «ефективність» тому, що цілеспрямовано впливає на трудовий потенціал підприємства і характеризує ефективність праці й оптимізацію витрат у виробництві та сфері послуг, з нею пов'язаних [3]. Зазначимо, що в умовах багатофакторного аналізу діяльності підприємства «продуктивність» є одним з критеріїв забезпечення «ефективності», кількість яких зростає зі збільшенням складових системи управління.

Інколи ефективність діяльності підприємства асоціюють з такими поняттями, як «економічність», «дієвість» і «якість». Наприклад, Рибніков С.Р. і Рибнікова Н.О. пропонують замість терміну «ефективність управлінської діяльності» використовувати «якість управлінської діяльності» у випадках, якщо управлінська діяльність не аналізується в напрямі «користь-витрати» [4]. З цим можна погодитись при деяких обмеженнях до самої системи управління діяльністю підприємства і підходу до оцінювання її ефективності, а саме:

- підприємство розглядається як система, яка постійно функціонує і розвивається, при цьому її сукупність властивостей визначається ступенем відповідності зазначеним стандартам, потребам зацікавлених груп (власників, інвесторів, кредиторів, персоналу, постачальників, споживачів, конкурентів, уряду);

- завданням оцінювання якості системи управління діяльності підприємства є визначення характерних ознак системи, які у сукупності забезпечують конкурентні переваги підприємства і необхідні умови для його ефективного функціонування, тому кількісні показники, які характеризують окремі аспекти діяльності підприємства, неефективні [5].

Отже, використання методів економічного аналізу для виміру якості управлінської діяльності потребує перетворень, підґрунтям яких повинно стати використання експертних оцінок і прийомів порівняння планових і фактичних значень, фактичних показників з нормативними або еталонними значеннями показників.

Однак окрім вже визначених вимог до сучасної системи управління діяльністю підприємства необхідно ще додати декілька: здатність підприємства адаптуватися до впливу зовнішнього середовища (адаптивність); цільова спрямованість господарських процесів на конкретні завдання та можливість своєчасного виправлення недоліків і упущень через вплив на процес і результати діяльності (цілеспрямованість, дієвість); здатність раціонально використовувати обмежені власні ресурси з метою досягнення результатів, отримання певної кількості корисних благ в рахунок на одиницю використаних ресурсів (економічність); можливість проведення комплексного та пооб'єктного оцінювання операційної, фінансової, інвестиційної діяльності, аналізу в розрізі окремих аспектів функціонування підприємства.

Виходячи з вищезгаданих обов'язкових характеристик сучасної системи управління діяльністю підприємства робимо висновок, що ступінь їх реалізації оцінюється на основі відповідних критеріїв, які в свою чергу складають елементи загальної системи забезпечення ефективності діяльності промислового підприємства.

Окрему увагу слід приділити чіткому розмежуванню понять «ефективність» і «результативність», з'ясуванню їх взаємозв'язку і розбіжностей у трактуванні. Так, деякі науковці-економісти ототожнюють зазначені терміни, деякі розглядають їх як взаємопов'язані величини, які у своїй сукупності представляють механізм забезпечення успішного функціонування підприємства, інші пропонують загальні властивості обох понять з'єднати в єдиному трансформованому під впливом сучасності понятті.

Розглянемо найбільш відомі тлумачення понять «ефективність» і «результативність» у залежності від різних напрямів наукових досліджень (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями досліджень сутності понять «ефективність» і «результативність» як категорій, які характеризують успіх діяльності підприємства

Представники наукового напрямку	Тлумачення понять
Зарубіжні вчені	
Друкер П.	Виокремлює два поняття: «результативність» (effectiveness), який означає «робити правильні речі» (doing the right things), і «ефективність» – «робити речі правильно» (doing things right). Підкреслює, що «результативність» і «ефективність» пов'язані між собою – спочатку визначають правильний цільовий орієнтир діяльності підприємства, потім намагаються досягти його з використанням мінімальної кількості ресурсів [6]
Кокінз Г.	Розглядає новий підхід до забезпечення успіху діяльності підприємства шляхом зменшення інтервалу між об'явленою стратегією та її реалізацією, в підґрунті якого лежить «управління результативністю» (Performance management) [7]
Духонін С.Ю., Ісаєв Д.В., Мостовой С.Л.	Під поняттями «ефективність бізнесу» розглядають здатність підприємства досягати успіху за допомогою принципово нового напрямку в менеджменті Business Performance Management (BPM), на їх думку BPM, перекладається як «управління ефективністю діяльності» [8, с.16]
Градобоев, Є.В., Беліков О. Ю.	Ефективність розглядається не тільки як здатність суб'єкта господарювання отримувати більшу кількість корисних благ у розрахунок на одиницю ресурсів, які використовувались, але й як здатність підприємства розвиватися й досягати мету, зберігаючи збалансовану взаємодію всіх своїх підсистем [9].
Вітчизняні вчені	
Тищенко О.М., Кизим М.О., Догадайло Я.В., Світлична Я.В.	Під результативністю розуміють загальне якісне явище, яке характеризує підсумок за всіма показниками функціонування підприємства і визначає потенціал подальшого розвитку [10, с.16]. Економічна результативність підприємства уявляє собою економічний результат, що характеризує правильність і рівень досягнення поставлених цілей з мінімально можливими витратами [11, с. 6-8]. «Ефективність» розглядається як внутрішня економічність, яка виміряє найкраще використання ресурсів і оптимізацію процесів на підприємстві.

Продовження табл. 1

Куценко А.В., Маркіна І.А., Біловол Р.І., Сторожук В.П.	Тлумачення поняття «ефективність» розширюється до меж, коли воно є управлінською категорією і в умовах цілеспрямованої дії або процесу характеризує ступінь досягнення встановлених цілей і потреб [12 с.15]. «Результативність» відображає досягнення результату.
Олексюк О.І.	Результативність є прикладним виразом досягнень розвитку теорії економічної ефективності і наступним етапом її розвитку. Оцінка ефективності демонструє результати економічної діяльності, вимірювання результативності виступає як аналітичний інструментарій оцінки ефективності [13].
Стандарт ISO 9001:2001	Результативність означає ступінь досягнення запланованого результату, ефективність – співвідношення досягнутого результату та витрачених ресурсів [14].
Колегія рахункової палати України	Ефективність як економічна категорія визначається за допомогою таких елементів: продуктивність, результативність та економічність. За результатами перевірки оцінка ефективності використання коштів може бути зроблена на підставі як усіх цих елементів у комплексі, так і одного з них [15].

Вищенаведені результати дослідження свідчать про наявність дискусійних питань щодо визначення сутності категорій, пов'язаних з оцінюванням процесів і результатів діяльності підприємства, та встановлення єдиної інтерпретації поняття «ефективність діяльності підприємства».

Авторське бачення причин неоднозначного розуміння термінів ґрунтується на таких передумовах:

По-перше, «ефективність» як економічна категорія вітчизняними вченими-економістами наприкінці минулого століття розглядалася тільки як внутрішній показник функціонування підприємства, який характеризує ефективність використання ресурсів та витрат, пов'язаних з отриманням результатів. Інакше кажучи, такий підхід звужує сутність визначення ефективності діяльності підприємства до оцінювання його рентабельності. З подальшим розвитком теорії управління підприємствами з'являються пропозиції щодо необхідності використання принципово нового за своєю сутністю параметру, який врахує багатогранність функціонування підприємства як відкритої соціальної системи.

По-друге, історично склалося, що новітні загальновідомі ідеї у теорії управління закладено зарубіжними економічними школами, і саме практика перекладу термінів привела до застосування схожих, але й різних за їхньою сутністю значень. Наприклад, в англійській мові існують три близьких за значенням слова: «efficiency», «efficacy» і «effectiveness», які перекладаються в більшості випадків як «ефективність», однак необхідність розмежування цих понять очевидна (див. табл. 2) [6; 16, с. 442].

Окреме значення треба приділити назві сучасного напрямку в управлінні бізнесом – концепції «Business Performance Management» (BPM), переклад якої на українську мову ще чітко не встановлено, активно переглядається і зараз має дві інтерпретації: управління ефективністю бізнесу й управління результативністю бізнесу.

Таблиця 2

Тлумачення та переклад термінів «efficiency», «efficacy» та «effectiveness»

Терміни (англ. мова)	Тлумачення та переклад	
	Тлумачення на англійській мові	Переклад з англійської на українську мову
efficiency	- doing things in the most economical way, without wasting time, money, energy	- робити речі найбільш економічним способом, не витрачаючи марно час, гроші та енергію
efficacy	- getting things done (meeting targets), the capacity to produce an effect - the quality of being able to produce the result that was intended	- досягнення цілей, здатність виробляти ефект - якісна можливість одержати запланований результат
effectiveness	- doing "right" things (setting right targets to achieve an overall goal) - producing the result that was wanted or intended	- робити «правильні» речі (встановлення правильних цілей для досягнення спільної мети) - приведення до бажаного або призначеного результату

Втім, можливі трансформації в перекладі пов'язані з достатньо складним завданням – пошуком слова або словосполучення, яке найбільш чітко відобразить суть терміну «performance» (від англ.

вистава, уявлення, спектакль) і відповідно терміну «performance management» (від англ. управління тим, як ми виглядаємо з усіх боків). Ознайомлення з концепцією ВРМ дозволило встановити, що основна новизна підходу пов'язана зі створенням механізму формування управлінського середовища, яке будується на сукупності найбільш ефективних методів управління й аналізу, що відповідають особливостям встановленої стратегічної мети.

Отже, сучасний стан теорії управління потребує вдосконалень, зокрема через доопрацювання актуального поняттєво-термінологічного апарату. Втім, наявність різноманітної кількості термінів, які не мають однозначного трактування і чітко не визначають свого значення, ускладнює подальші дослідження в галузі управління діяльністю підприємства. Рішенням даного питання, на думку автора, є розгляд категорії «ефективність» як складної за структурою управлінської категорії, яка пов'язана з якісним розвитком підприємства та відображає здатність здійснювати структурно-якісні зміни при врахуванні умов, при яких ці зміни досягнуто. Пропонується визначити «ефективність» на основі таких параметрів:

результативність – рівень досягнення встановленої мети;

економічність – раціональне використання ресурсів підприємства;

якість – ступінь досконалості, яким володіє або має досягти підприємство, відповідність вимогам зацікавлених сторін.

Наведений погляд на розширене тлумачення поняття «ефективність» дозволяє визначити єдиний критерій та основні аспекти успішного функціонування підприємства, відображає багатогранність сучасної системи управління та визначає напрям подальшого розвитку теорії управління ефективністю діяльності підприємства.

Література

1. Современный экономический словарь / [сост.: Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 496 с.
2. Бутенко А.И. Управление предпринимательством: критерии эффективности / А.И. Бутенко, И.Н. Сараева – Одесса : Фенікс, 2004. – 364 с.
3. Наказ Міністерства Економіки України «Про затвердження Тимчасових методичних рекомендацій розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності» від 26.12.2008 N 916
4. Рибніков С.Р. Теоретико-методологічні засади моделювання та оцінки показників якості управлінської діяльності [Електронний ресурс] / С.Р. Рибніков, Н.О. Рибнікова // Видавництво державного закладу ЛНПУ ім. Т. Шевченка. – Режим доступу до журналу: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN1/r1/07rsryud.pdf
5. Винокуров В. Качество управления как фактор укрепления рыночных позиций предприятия [Электронный ресурс] / В. Винокуров, А. Винокуров // Сайт о менеджменте качества. – Режим доступа к сайту: <http://quality.eup.ru/MATERIALY11/qm-f.htm>
6. Ключевые показатели эффективности [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа к сайту: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Кокинз Г. Управление результативностью: как преодолеть разрыв между обновленной стратегией и реальными процессами / Г. Кокинз; пер. с англ. П. Тимофеева. – М. : Альбина Бизнес Букс, 2007. – 315 с.
8. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management / [Е. Ю. Духонин, Д. В. Исаев, Е. Л. Мостовой и др.]; под ред. Г. В. Генса. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 269 с.
9. Градобоев Е. В. Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 “ Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: промышленность)” / Е. В. Градобоев. – Иркутск, 2009. – 24 с.
10. Тищенко А.Н. Экономическая результативность деятельности предприятия : [монография] / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догайдайло. – Х. : ИНЖЭК, 2005. – 144 с.
11. Світлична Я. В. Оцінка та забезпечення економічної результативності функціонування дорожньо-будівельних підприємств : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук : спец. : 08.07.03 “ Экономика будівництва” / Я. В. Світлична. – Харків, 2002. – 16 с.
12. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України : [монографія] / А.В. Куценко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.
13. Олексюк О.І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства / О. І. Олексюк // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Випуск 22. – Черкаси, 2009. – Т.2. – С. 169–173.
14. Державний стандарт України. Системи управління якістю. Вимоги. ДСТУ ISO 9001-2001. – К.: Держстандарт України, 2001. – 24 с.
15. Постанова Колегії рахункової палати України Про затвердження стандарту Рахункової палати «порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів» від 27.12.2004 р. №28-6.
16. Longman. Dictionari of contemporary English. Third edition – England : Longman Group Ltd, 1995. – 1668 p.

Рецензент докт. экон. наук, профессор А.П. Гречан